

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA O'SMIRLARDA YETAKCHILIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Dilafroz Xudayberdiyevna Ziyadullayeva

Navoiy davlat pedagogika instituti umumiy pedagogika va psixologiya kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada umumta'lim maktablari o'smirlarida yetakchilik faoliyatini rivojlantirishning mazmuni, asosiy omillari va yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha texnologiya mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: qobiliyat, kreativlik, yondashuv, pedagogik texnologiya, ijodkorlik, rivojlanish, ta'lim, omil, natija.

FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF LEADERSHIP ACTIVITY IN TEENS BASED ON A COMPETENT APPROACH

ABSTRACT

The article deals with the main factors and content of the technologies of leadership qualities development in teens of comprehensive schools. The basic approaches to the development of leadership qualities according to the competence principle are classified.

Keywords: abilities, creativity, pedagogical technology, development, education, factor, result.

O'smirlarda yetakchilik faoliyatini rivojlantirish hozirgi kunda ko'plab tadqiqotchilar, pedagoglar va amaliyotchilarning e'tiborini tortayotgan muhim vazifadir. O'smirlarda yetakchilik fazilatlarini rivojlantirishning muhim omili kompetensiyaga asoslangan yondashuvdir.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv o'smirlarda muvaffaqiyatli yetakchilik uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar to'plamini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Kompetensiyalar har xil bo'lishi, lekin umuman olganda ularni uch guruhga bo'lish mumkin: kognitiv, ijtimoiy-emotsional va faollik.

Kognitiv kompetensiyalar tanqidiy fikrlash, tahliliy ko'nikmalar, ma'lumotlarni tahlil qilish va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu vakolatlar

yetakchilar uchun ayniqsa muhimdir, bu ularga ongli va asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar muloqot qilish, munosabatlar o'rnatish, jamoada ishlash va nizolarni hal qilish qobiliyati bilan bog'liq. Yetakchilar rag'batlantirish, muzokaralar olib borish, ishontirish va ilhomlantirish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Buning uchun ular empatiyani, boshqa odamlarni tinglash va tushunish qobiliyatini, shuningdek, his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishlari kerak.

Faoliyat kompetensiyalari ishni rejalashtirish va tashkil etish, resurslarni boshqarish, xavfli qarorlar qabul qilish va vaqtdan unumli foydalanish qobiliyati bilan bog'liq. Rahbarlar ustuvorliklarni belgilash, maqsadlar qo'yish va ularga erishish, vaqt va resurslarni samarali boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

O'smirlarda yetakchilik faoliyatini kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida rivojlantirish uchun turli xil ish usullari va shakllaridan foydalanish kerak. O'smirlar o'z g'oyalari va yechimlarini hayotga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'lganda samarali usullardan biri amaliyot o'rganishdir. Bundan tashqari, o'yin usullari, keys usullari, muhokamalar, rolli o'yinlar, treninglar, loyiha faoliyati va boshqa faol ish shakllaridan foydalanish muhimdir. O'yin usullari o'smirlarga o'zlarining ijtimoiy-emotsional qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi, masalan, muloqot qilish, jamoada ishlash, nizolarni hal qilish va hokazo. Keys tadqiqotlari, muhokamalar va rolli o'yinlar tanqidiy fikrlash, tahliliy ko'nikmalar va ongli qarorlar qabul qilish qobiliyati kabi kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Treninglar va loyiha faoliyati o'smirlarda ishni rejalashtirish va tashkil etish, resurslarni boshqarish va vaqtdan unumli foydalanish kabi faoliyat kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi.

O'smirlarda yetakchilik faoliyatini rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri ularning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishdir. Rahbar o'ziga ishongan, maqsadli, ijodiy, mas'uliyatli va tashabbuskor bo'lishi kerak. Ushbu fazilatlarini rivojlantirish uchun o'smirlarga o'z fikrlari, g'oyalari va his-tuyg'ularini ifoda etishi uchun sharoit yaratish, shuningdek, ularga o'z xavf-xatarlari va xavf-xatarlari bilan harakat qilish imkoniyatini berish kerak. Bundan tashqari, ularning o'zini o'zi qadrlashi va motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash, muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish va qiyinchiliklarni yengishga yordam berish muhimdir.

O'smirlarda yetakchilik faoliyatini rivojlantirishning muhim jihati ham ularning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlashdir. Rahbarlar jamiyat hayotining faol ishtirokchisi bo'lishi, odamlarga rahbarlik qila olishi va ularning muhitida ijobiy o'zgarishlarni amalga

oshirishi kerak. Buning uchun ularning tashabbus va ijodkorligini namoyon etish imkonini beruvchi turli ijtimoiy loyiha va tadbirlarda ishtirok etishini qo'llab-quvvatlash zarur.

Respublikamizda xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi, yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq etildi, umumiy o'rta ta'limning kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari hamda fan o'quv dasturlari ishlab chiqildi, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning me'yoriy asoslari yaratildi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishida umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, talab yuqori bo'lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish vazifalari belgilab berilgan. Bu ta'lim jarayonini zarur axborotlar bilan ta'minlash, ularni o'zlashtirib borishning maqbul yechimlarini topish va joriy qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Respublikaning barcha sohalarini innovatsion rivojlanishini ta'minlash asosiy maqsad qilib belgilangan bir davrda, uzluksiz ta'lim tizimini ham innovatsion rivojlantirish talablari asosida qayta ko'rib chiqish, ya'ni o'quvchilarda o'quv fanlari bo'yicha DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish barobarida, ularning raqobatbardoshligi va barkamolligini ta'minlash uchun ta'lim-tarbiya jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-sonli "Umumiy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash" to'g'risidagi qarorida belgilangan vazifalarga muvofiq uzluksiz ta'lim, xususan oliy ta'lim muassasalarining ta'lim mazmuni yangilanishi, o'quv reja fan dasturlari va DTS kompetensiyali yondashuv asosida qayta ishlanishi lozim.

Kompetensiyali yondashuv asosida shakllantirilgan DTS amaliyotga joriy etish umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismlari: ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari, vositalari va shakllarini innovatsiya kiritish orqali modernizatsiyalashni talab etadi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarni o'zlashtirilgan axborotlarni o'quv va hayotiy faoliyat turlarining standart va nostandart vaziyatlarida qo'llay olishga tayyorlashi bilan karakterlanadi. Maktab ta'limini zamonaviy rivojlanish talablariga moslashtirish fanlardan elektron ta'lim resurslarini takomillashtirish, o'quvchilarning elektron manbalar bilan faol muloqotini ta'minlash, mustaqil ta'limini amalga

oshirish va o'z-o'zini baholash, zaruriy ma'lumotni operativ izlab topish va yuzaga kelayotgan muammolarni hal etishda undan foydalanish kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan ta'lim sifati ko'rsatkichlaridan biri kompetentlilik hisoblanadi. U faqatgina bilim va ko'nikmalar yig'indisi bo'libgina qolmay, o'quvchilarning egallagan bilimlarini mobillashtirish va aniq vaziyatlarda tajribada qo'llay olishi bilan tavsiflanadi. [4]

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o'qitishning asosiy mohiyati kasbga yo'naltiruvchi fanlardan tashkil qilingan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kelgusi kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirish sanaladi. O'quvchilar kelgusi hayoti davomida shaxsiy, yetakchilik, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zaruriy tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. [4]

O'quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar uch darajaga ajratiladi: tayanch kompetensiyalar; umumiy (predmetli) kompetensiyalar; xususiy kompetensiyalar. O'quvchi shaxsining umumiy rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan kompetensiyalar tayanch kompetensiya, faqat o'quv fani orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar xususiy kompetensiyalar deyiladi. Ma'lumki, umumiy o'rta ta'lim maktablari zimmasiga ta'lim-tarbiya jarayoni orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalar, jumladan, yetakchilik qobiliyati, kommunikativ qobiliyat, axborot bilan ishlay olish qobiliyati, tashabbuskorlik qobiliyati, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish vazifasi yuklatilgan. [4]

Bizga ma'lumki, har qanday guruh, tashkilot, jamoada, bo'linmada tan olingan obro'-e'tiborga ega bo'lgan shaxs mavjud bolib, u mazkur tashkilotning faoliyatiga bevosita ta'sir o'tkazadi, bu o'zini boshqaruv harakatlari sifatida namoyon qiladi. Buni Amir Temurning "Azmi qat'iy, tadbirkor, hushyor, mard va shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz va loqayd kishidan afzaldir", degan fikri ham tasdiqlaydi. Bugungi kunda biz bunday shaxslarni liderlar deb ataymiz.

Lider so'zi inglizcha "leader" - yetakchi, boshliq, rahbar biror siyosiy partiya yoki tashkilotning rahbari, yo'l boshchisi ma'nolarini anglatadi. [4]

Liderlik (inglizcha: leader - yetakchi, boshlovchi so'zidan) – umumiy bir ishni bajarishda boshqalarning yordami va haraktini birlashtiruvchi ijtimoiy ta'sir jarayoni.

Lider qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerak? Yetakchilikning ya'ni liderlikning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

- mas'uliyatli va qiyin qarorlarni qabul qilish qobiliyati, ular uchun tegishli javobgarlikni o'z zimmasiga olish istagi;

- shaxsiy manfaatlar uchun emas, balki odamlarning umumiy manfaatlari va manfaatlari haqida qayg'urish;

- odamlarni butunlay ixtiyoriy asosda boshqarish qobiliyati;

- xarizma va tabiiy ta'sir kuchiga ega bo'lish;

- guruh tomonidan etakchiga bo'lgan ishonch va kuchli hokimiyat mavjudligi;

- xatolarni tan olish qobiliyati va mag'lubiyat uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish, bundan shaxsiy xatolarni qidirish. [6]

Umumta'lim maktablarda o'smirlarda yetakchilik faoliyatini shakllantirishda qo'yidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- xatarlarni (risklarni) o'z zimmasiga olish va muvaffaqiyatsizliklardan o'rganish. Muvaffaqiyatsizliklardan qochib qutulish va har doim hayotda muvaffaqiyatli bo'lish mumkin emasligini shu sababli ularga har bir muvaffaqiyatsizlikdan saboq olish va hayotda davom etishni tarbiyalash.

- ularni tavakkal qilishdan qo'rqmaslikga o'rgatish va muammolarga duch kelgan holatda tegishli saboqlarni olishni o'rganishlari lozimligini tushuntirish.

- Rasmiy ta'lim tizimi shunday yo'lga qo'yilishi kerakki, bu o'quvchilarni tavakkal qilishga undaydigan va ularni xato va kamchiliklari uchun jazolamaydigan bo'lishi lozim.

- insonning aql-idroki o'sishi va hayotdagi yuksalishi orttirgan tajribalari orqali bo'lishini tushuntirish.

Tadqiqotimiz mavzusi yuzasidan olib borilgan ishlar va manbalar tahlili asosida o'smirlarda yetakchilik faoliyatini shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqishga harakat qildik.

1. O'zingizga ishonib

2. Qat'iy lekin mehribon bo'l.

3. Guruh muammolarini yechishga harakat qil

4. O'z do'stlaringga samimiy va g'amxo'r bo'l

5. O'zingdan haqiqiy yetakchi chiqishiga ishon

6. O'z so'zingni ustidan chiq.

7. Do'stlaringga yaxshi munosabatda bo'l

8. Jamoani jiplashtirishga va ularga nisbatan sadoqatingni

ko'rsat.

9. Qarorlar qabul qil va uni oqibatini o'z zimmasiga ol.

10. Qarorlar qabul qilishda jamoaning manfaatlarini ham o'yla

11. O'rtog'lar bilan fikrlaringni bo'lish.

Shunday qilib, kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida o'smirlarda yetakchilik faoliyatini rivojlantirish kompleks yondashuvni va turli xil ish usullari va shakllaridan foydalanishni talab qiladigan muhim vazifadir. Yoshlarda yetakchilik faoliyatini rivojlantirish uchun bugunda kunda mamlakatimizda barcha sharoitlar yaratilgan. Buni O'zbekiston Respublikasi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni, "Ta'lim to'g'risida"gi qonunlarda o'z aksini topganligida ko'rishimiz mumkin. Ushbu normalarni amaliyotga tatbiq etish yoshlarda yetakchilik faoliyatini rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoni.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. –T. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. 2013. 497-b.
3. Chemers M. (1997) An integrative theory of leadership. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. ISBN 978-0-8058-2679-1
3. Barakaevich, K. S. (2020). Improvement of Vocational Training of Pupils in Secondary Schools. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(1).
4. Qoraev, S. (2016). Specific features of interdisciplinary coherence and interoperability. "Education, Science and Innovation," 2 (2), 45-50.
5. Otamuratov R.U. O'smirlardagi kasbiy o'zligini anglashidagi xavotirlanishning psixologik xususiyatlari // CARJIS. 2022. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-smirlardagi-kasbiy-ozligini-anglashidagi-xavotirlanishning-psixologik-xususiyatlari> (data obrazeniya: 30.01.2023).
6. R. B. Hojiyev, & U. I. Muzaffarov (2022). Liderlik va ijtimoiy kreativlikning yoshlar hayotidagi ahamiyati. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2 (7), 167-170.

